

DZIEDZICTWO KRESÓW

NAUKA I EDUKACJA

REDAKCJA NAUKOWA:

IRENA KOZIMAŁA

ANNA KRÓLIKOWSKA

BEATA TOPIJ-STEMPIŃSKA

AKADEMIA IGNATIANUM

WYDAWNICTWO WAM

KRAKÓW 2013

© **Akademia Ignatianum w Krakowie, 2013**
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków • tel. 12 39 99 620 • faks 12 39 99 501
wydawnictwo@ignatianum.edu.pl
<http://www.wydawnictwo.ignatianum.edu.pl>

Publikacja dofinansowana ze środków przeznaczonych
na działalność statutową Wydziału Pedagogicznego Akademii Ignatianum

Recenzenci

dr hab. Ewa Danowska, UJK w Kielcach
dr hab. Agnieszka Wałęga, UMK w Toruniu

Redakcja

Michał Zmuda

Redaktor językowy (język angielski)
Izabela Pelczar

Indeksy

Irena Kozimala
Beata Topij-Stempińska

Projekt okładki i stron tytułowych
Lesław Sławiński – PHOTO DESIGN

Na okładce:

Pińsk – kolegium i kościół jezuitów z 1651 roku widziane od strony rynku
(fot. z lat 20. XX w.). Kościół władza sowiecka wysadziła w 1954 roku.
Obecnie na terytorium Białorusi – w zabudowaniach dawnego kolegium
mieści się galeria obrazów i szkoła.

ISBN 978-83-7614-163-3 (Ignatianum)
ISBN 978-83-277-0072-8 (WAM)

WYDAWNICTWO WAM
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków
tel. 12 62 93 200 • faks 12 42 95 003
e-mail: wam@wydawnictwowam.pl
www.wydawnictwowam.pl

Spis treści

- 7 Wprowadzenie

Nauka

- Joanna Falkowska
Euzebiusza Czerkawskiego działalność na rzecz
11 oświaty galicyjskiej
- Monika Stankiewicz-Kopeć
Z dziejów dziewiętnastowiecznego Lwowa:
Jan Julian Szczepański (1796-1869) – zapomniany lwowski
29 nauczyciel, wydawca, tłumacz i poeta
- Dariusz Wędzina
Szkoły średnie Wileńskiego Okręgu Naukowego
53 jako obszar badawczy losów Polski i Polaków pod zaborami
- Miłosz Janusz Zieliński
Wielkie Księstwo Litewskie w białoruskich podręcznikach
historycznych a białoruska tożsamość narodowa
65 w polityce władz Republiki

Edukacja

- Ludwik Grzebień SJ
Beata Topij-Stempińska
81 Jezuici w Smoleńsku, 1611-1654
- Wanda Koszewska
„Liceum Krzemienieckie człowiekiem stoi”.
Służba Polsce i narodowi polskiemu
109 dr. Marka Piekarskiego w latach 1922-1927

- Bożena Iwanowska
Rola Stowarzyszenia „Rodzina Wojskowa” w życiu społecznym
Kresów Wschodnich w latach 1927-1939 (na przykładzie
161 pow. baranowickiego na Nowogródczyźnie)
- Irena Kozimała
Koła Przyjaciół Harcerstwa w Okręgu Lwowskim
205 Związku Harcerstwa Polskiego
- Viktoryia Antonchyk
Polskie środowisko muzyczne Wilna w pierwszej połowie
229 XIX wieku
- Katarzyna Stukus
239 Polskie dziecięce zespoły pieśni i tańca działające w Wilnie
- 251 Bibliografia
- 273 Indeks osobowy
- 291 Indeks nazw geograficznych

Wprowadzenie

W potocznym rozumieniu kresy to rubież, pogranicze państwa. Od XVI do XVIII wieku stanowiły granicę dawnej Rzeczypospolitej, od Dniepru do Dniestru. Pierwotnie określenie to dotyczyło jedynie terenów południowo-wschodnich, dopiero w początkach XX wieku terminu tego zaczęto używać, określając całość wschodniego terytorium państwa polskiego. Kresy są zatem historycznym świadectwem polityki mocarstwowej Rzeczypospolitej, ale w społecznej świadomości, mocno zmitologizowanej, utrwalonej w literaturze, są przede wszystkim „kraią szczęśliwości”, „rajem utraconym”. Niezależnie od tego, jak rozumiemy pojęcie Kresów, trzeba pamiętać, że bez gruntownego i rzetelnego zbadania przeszłości trudno zrozumieć współczesną historię. Poznanie fenomenu i dziedzictwa Kresów możliwe jest jedynie w kontekście historycznym. Jednym z głównych zadań historyka jest „uobecnienie” przeszłości, czyli rozpoznanie zjawisk, które chociaż osadzone w przeszłości, mogą stać się źródłem wiedzy o genezie i kształcie współczesnej rzeczywistości. Historyczna perspektywa pomaga w usprawiedliwieniu poglądów i zachowań człowieka, często uzasadnia jego postawę wobec rzeczywistości. „Zarówno wiedza historyczna, jak i pedagogiczna akcentują i wyjaśniają potrzebę uczestnictwa, wczuwania się i wzbogacania dominujących w grupie wartości. Jedna i druga przyjmuje za cel perspektywiczny swoich badań przekazywanie wartości wyrażających ciągłość i zmianę poglądów, przekonań i postaw”¹. Bez tej historycznej perspektywy niemożliwe jest poznanie i rozumienie dziedzictwa Kresów w jego kulturowym czy edukacyjnym wymiarze.

Nauka i edukacja w dużej mierze kształtują świadomość człowieka, przyczyniają się do powstawania i przekazywania dziedzic-

¹ C. Majorek, *Najnowsza historia edukacji wobec potrzeb pedagogiki, w: Edukacja i jej historiografia. Poszukiwanie płaszczyzny twórczego dialogu*, red. S. Sztobryn i J. Semków, Kraków 2006, s. 53.

ctwa kolejnym pokoleniom. Istotne jest zatem, aby dobra kultury, nauki i sztuki pozostawione przez poprzednie pokolenia nie uległy zapomnieniu, a dzięki ich upowszechnianiu zostały włączone w dziedzictwo narodowe.

Niniejsza publikacja jest próbą takiego historyczno-edukacyjnego spojrzenia na dziedzictwo naukowe i edukacyjne Kresów. Monografię rozpoczynają teksty autorów, którzy poruszają zagadnienia związane z nauką. Przypominają oni postaci wybitnych, ale często zapomnianych, naukowców, literatów, działaczy szkolnych czy społecznych, którzy niewątpliwie swoją działalnością naukową przyczynili się do wzbogacenia dziedzictwa duchowego i materialnego nie tylko Kresów, ale całego państwa polskiego. Ważnym obszarem działalności podejmowanej przez państwa, instytucje czy stowarzyszenia, niezależnie od okresu historycznego, jest edukacja młodych pokoleń. Edukacja realizowana w wymiarze szkolnym i pozaszkolnym. Autorzy tekstów zwracają uwagę na tradycje działań oświatowych podejmowanych przez jezuitów czy szkołę krzemieniecką oraz propozycje edukacyjne realizowane przez stowarzyszenia, zespoły muzyczne, organizacje harcerskie na dawnych ziemiach Rzeczypospolitej.

Mamy nadzieję, że teksty zamieszczone w niniejszej publikacji nie tylko wzbogacą wiedzę czytelnika dotyczącą poruszanych zagadnień, ale staną się również inspiracją do dalszych wnikliwych naukowych dociekań.

Joanna Falkowska

(UMK Toruń)

Euzebiusza Czerkawskiego działalność na rzecz oświaty galicyjskiej

Uwagi wstępne

Istotnym impulsem do walki, jaką społeczeństwo polskie podjęło na rzecz odbudowy rodzimej nauki, kultury i oświaty, było uzyskanie przez Galicję autonomii. Szczególna sytuacja Polaków w zaborze austriackim wyzwoliła zwłaszcza w światłej części społeczeństwa tego okresu doniosłe inicjatywy. To właśnie wówczas pojawiły się niezwykle ważne idee dotyczące rodzimej oświaty. Kształtowały się instytucje autonomiczne, pracowano nad wydawaniem ustaw oraz rozporządzeń dotyczących życia społeczno-politycznego, oświatowego i naukowego. Publikowano również wiele na temat reform oświatowych czy rozwoju szkolnictwa i wychowania młodzieży. To także w Galicji powstały projekty wychowania narodowego, które częściowo mogły być realizowane w ówczesnej szkole¹. W myśl owych koncepcji, przy pomocy odpowiednich metod i środków planowano kształtować młodych ludzi na patriotów gotowych poświęcić wszystko dla dobra narodu².

¹ Wśród autorów poruszających problem wychowania narodowego w okresie autonomii galicyjskiej znaleźli się m.in.: Zygmunt Balicki, Euzebiusz Czerkawski, Józef Dietl, Wincenty Lutosławski, Stanisław Pigoń, Piotr Pręgowski, Zygmunt Sawczyński, Władysław Seredyński, Stanisław Sobieski, Stanisław Prus-Szczepanowski, Bronisław Trzaskowski, Kazimierz Twardowski, Stanisław Zarański.

² Tematyka wychowania narodowego podjęta została m.in. w następujących publikacjach: Z. Balicki, *Zasady wychowania narodowego. Referat przedstawiony na Polskim Kongresie Pedagogicznym dn. 1 listopada 1909*, Warszawa 1909; J. Dietl, *O reformie szkół krajowych, Z. II, Szkoły ludowe*, Kraków 1866;

Jednak, aby możliwe były zmiany, potrzebni byli ludzie, którzy swoją pracą i zaangażowaniem rozpoczęli pewien etap w galicyjskiej oświacie. Środowisko to charakteryzowało się nie tylko wybitnymi osiągnięciami w zakresie nauki, oświaty czy kultury, ale i polityki³. Ci, którzy wyróżniali się na tym polu, zasłynęli z udziału w pracach Sejmu Galicyjskiego, Rady Państwa, Rady Szkolnej Krajowej⁴ czy w organizacjach o charakterze politycznym mających na celu podniesienie świadomości społecznej i walkę o przyszłość społeczeństwa polskiego. Wśród wielu wybitnych postaci warto wymienić choćby rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego – Józefa Dietla, inspektora szkolnego, a także rektora Uniwersytetu Lwowskiego Euzebiusza Czerkawskiego⁵

P. Pręgowski, *Zasady racjonalnego wychowania narodowego*, Warszawa – Lwów 1916; S. Prus-Szczepanowski, *Szkoła ludowa i jej związek z wychowaniem narodowym*, „Szkoła” 1897; Z. Sawczyński, *Przyczynek do historii szkół ludowych w kraju naszym*, Szkoła 1892 nr 28; B. Trzaskowski, *O wychowaniu młodzieży w duchu narodowym*, „Szkoła” 1894, nr 31; K. Twardowski, *O patriotyzmie*, Lwów 1919; S. Zarański, *Rzecz o naszym wychowaniu publicznym*, Kraków 1866; tenże, *Uwagi nad nauczaniem u nas historii z powodu wydawanych dziejów powszechnych*, Kraków 1867.

³ Por. J. Dybiec, *Nie tylko szablą. Nauka i kultura polska w walce o utrzymanie tożsamości narodowej 1795–1918*, Kraków 2004; tenże, *Mecenat naukowy i oświatowy w Galicji 1860 – 1918*, Wrocław-Warszawa- Kraków-Gdańsk-Łódź 1981; R. Dutkova, *Polityka szkolna w Galicji: między autonomią a centralizmem: (1861–1875)*, Kraków 1995; *Szkice do portretu galicyjskiej pedagogii, Galicja i jej dziedzictwo*, T. 9, red. Cz. Majorek, J. Potoczny, Rzeszów 1997; Cz. Majorek, *Polska myśl pedagogiczna w zaborze austriackim (1772–1918)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1992; *Myśl edukacyjna w Galicji 1772–1918, Galicja i jej dziedzictwo*, T. 8, red. A. Meissner, Cz. Majorek, Rzeszów 1996; K. Szmyd, *Twórcy nauk o wychowaniu w środowisku akademickim Lwowa (1860–1939)*, Rzeszów 2003; W. Szulakiewicz, *Dziedzictwo naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego i Uniwersytetu Lwowskiego okresu autonomii galicyjskiej. Mistrzowie i seminaria naukowe*, „Artes Librales. Zeszyty Naukowe Akademii Humanistycznej” 2007, nr 2.

⁴ Por. K. Szmyd, *Polityka oświatowa Sejmu Krajowego i Rady Szkolnej Krajowej w Galicji (1868–1918)*, w: *Galicja i jej dziedzictwo, t. 20, Historia wychowania. Misja i edukacja. Profesorowi Andrzejowi Meissnerowi w 70. rocznicę urodzin i 45. lecia pracy naukowej i nauczycielskiej*, red. K. Szmyd, J. Dybiec, Rzeszów 2008.

⁵ Więcej na temat E. Czerkawskiego w następujących pracach: L. Finkel, S. Starzyński, *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1894, T. 2, s. 147–152; S. Możdżeń, *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, T. 1, A-F, Warszawa

czy twórcę szkoły Lwowsko-Warszawskiej – profesora Kazimierza Twardowskiego⁶.

Głównym celem niniejszego artykułu jest próba ukazania zasług E. Czerkawskiego –

wybitnego reformatora walczącego o tworzenie nowych wydziałów i katedr oraz jego starań polonizacyjnych na uniwersytecie we Lwowie i współorganizowanie oświaty polskiej w zaborze austriackim. Chodzi tu o różne typy szkół i tory realizacji polonizacji oświaty w zaborze austriackim. Począwszy od szkolnictwa elementarnego, a skończywszy na uniwersytecie we Lwowie⁷.

Proces repolonizacji Uniwersytetu Lwowskiego, gdzie działał i tworzył E. Czerkawski, w porównaniu z uczelnią krakowską trwał znacznie dłużej. Rozpoczął się on w 1856 roku, a dopiero w latach 1879-1882 wprowadzono język polski jako wykładowy oraz urzędowy na całej lwowskiej uczelni⁸. Język polski stał się wykładowym – jak pisze Zbigniew Fras – obok niemieckiego, łąci-

2003, s. 569-570; *Polski Słownik Biograficzny* T. 4, s. 333-334; W. Duszkievicz, *Euzebiusz Czerkawski i jego poglądy na szkolnictwo średnie*, w: *Galicja i jej dziedzictwo*, T. 9 *Biografie pedagogiczne, Szkice do portretu galicyjskiej pedagogii*, red. Cz. Majorek, J. Potoczny, Rzeszów 1997; A. Knot, *Galicyjskie wspomnienia szkolne*, Kraków 1955, s. 210; *Pożegnanie prof. dr E. Czerkawskiego*, „Muzeum” 1893, s. 75-77; *Pogrzeb śp. E. Czerkawskiego*, „Gazeta Lwowska” 1896, nr 220; A. Skórski, *Euzebiusz Czerkawski, jego życie i działalność pedagogiczna*, „Muzeum” 1886; K. Szmyd, *Twórcy nauk o wychowaniu w środowisku akademickim Lwowa (1860-1939)*, Rzeszów 2003; W. Winclawski, *Euzebiusz Czerkawski*, w: *Słownik biograficzny socjologii polskiej*, T. 1, Toruń 2001 – 2007, s. 118; Z. Zborucki, *Euzebiusz Czerkawski i galicyjska ustawa szkolna z r. 1867*, „Minerwa Polska” 1927, nr 4, s. 371-387.

⁶ Byli to wybitni działacze na rzecz polskiej oświaty – liderzy życia naukowego oraz środowiska twórczego Krakowa i Lwowa. Więcej na ten temat w publikacjach: W. Szulakiewicz, *Dziedzictwo naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego i Uniwersytetu Lwowskiego okresu autonomii galicyjskiej. Mistrzowie i seminaria naukowe*, dz. cyt., J. Dybiec, *Nie tylko szablą. Nauka i kultura polska w walce o utrzymanie tożsamości narodowej 1795-1918*, dz. cyt.

⁷ W. Szulakiewicz, *Dziedzictwo naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego i Uniwersytetu Lwowskiego okresu autonomii galicyjskiej. Mistrzowie i seminaria naukowe*, dz. cyt., s. 89.

⁸ Por. tamże.

ny i ukraińskiego postanowieniem carskim z 1871 roku⁹. Początki aktywności E. Czerkawskiego na lwowskiej uczelni przypadły na niezwykle ważny czas doniosłych przemian, zarówno w sferze polityki, kultury i edukacji. Jak zauważa Kazimierz Szmyd, był to czas „przemian tożsamości akademickiej i narodowej tej uczelni”¹⁰.

Euzebiusz Czerkawski a repolonizacja galicyjskich uniwersytetów i oświaty

Podjmując próbę ukazania procesu repolonizacji galicyjskiej oświaty, sięgnięto do idei i działalności E. Czerkawskiego z kilku powodów. Między innymi dlatego, że wartość jego poglądów i działań jest tym większa, że jako Rusin z pochodzenia był propagatorem oświaty w języku polskim¹¹. Dodatkowo E. Czerkawski był cenionym pedagogiem praktykiem. Zatem nie tylko był autorem teoretycznych rozważań na tematy związane z polską oświatą, lecz także miał sposobność sprawdzenia głoszonych przez siebie teorii dotyczących szkolnictwa na szczeblu średnim oraz wyższym w działalności praktycznej.

Euzebiusz Czerkawski urodził się w 1822 roku w miejscowości Tuczapy, w powiecie jaworowskim¹². Był synem plebana grecko-katolickiego obrządku. Edukację elementarną pobierał w domu rodzinnym, natomiast naukę na szczeblu gimnazjalnym podjął w Przemyślu oraz w Gimnazjum Akademickim we Lwowie. Wstąpił także na Uniwersytet Lwowski w celu odbycia dwuletnich studiów filozoficznych, a następnie na tamtejszy Wydział Prawa. Publiczne egzaminy z wszystkich przedmiotów składał, uzyskując najwyższe noty. Trzeba też wspomnieć, że E. Czerkaw-

⁹ Por. Z. Fras, *Galicja*, Wrocław 1999, s. 172-173.

¹⁰ K. Szmyd, *Twórcy nauk o wychowaniu w środowisku akademickim Lwowa (1860-1939)*, dz. cyt., s. 103-104.

¹¹ Z. Zborucki podaje, że więcej na temat postawy tego lwowskiego profesora popierającej język polski jako wykładowy znaleźć można w pamiętniku E. Czerkawskiego. Por. Z. Zborucki, *Euzebiusz Czerkawski i galicyjska ustawa szkolna z r. 1867*, „Minerwa Polska” 1927, nr 4, s. 371-372.

¹² Por. W. Winclawski, *Euzebiusz Czerkawski*, dz. cyt., s. 118.

ski był cenionym nauczycielem, m.in. w gimnazjum w Tarnowie i Gimnazjum Akademickim we Lwowie¹³. Równie gorliwie pełnił też obowiązki inspektora szkolnego, a jego uwadze nie uchodziły najmniejsze nawet zaniedbania dotyczące m.in. sposobu nauczania w galicyjskich szkołach¹⁴.

W latach 1843-1845 był adiunktem w Katedrze Filozofii na Uniwersytecie Lwowskim. Do 1892 roku brał udział w życiu naukowym jako dziekan Wydziału Filozoficznego, rektor Uniwersytetu Lwowskiego, ale przede wszystkim jako profesor filozofii i pedagogiki. W dotychczasowej literaturze podkreśla się, że E. Czerkawskiego cechowała zarówno w działalności nauczycielskiej, jak i akademickiej oraz politycznej niezwykle odpowiedzialność za powierzone mu zadania. K. Szmyd nadmienia, że „droga E. Czerkawskiego wiodąca do wysokich kompetencji naukowych i zaszczytów akademickich pełna była osobistej determinacji i uporu”¹⁵.

Analizując działalność edukacyjną E. Czerkawskiego, trzeba zauważyć, że walkę o wyłamywanie się z narzuconych przez ówczesną władzę edukacyjnych nakazów podejmował już jako nauczyciel w gimnazjum tarnowskim¹⁶. Także zasiadając w sejmie austriackim jako polityk, zabiegał o polonizację nie tylko uniwersytetów, ale i szkolnictwa ludowego i średniego. Jak sam pisał o swojej praktyce edukacyjnej:

Ja sobie wprawdzie pozwalałem niekiedy odstępować od przepisanych podręczników, podając na przykład prawidła wymowy

¹³ Por. A. Skórski, *Euzebiusz Czerkawski, jego życie i działalność pedagogiczna*, dz. cyt., s. 751.

¹⁴ Na swojej drodze zawodowej E. Czerkawski napotykał też na trudności i głosy sprzeciwu. Przykładowo A. Skórski podaje, że jako młody przełożony, pełen zapału do powierzonych mu obowiązków spotykał się z niechęcią „mściwością i zawiścią” ze strony swoich podwładnych. Wśród jego przeciwników wymienia: ks. Jana Dobieckiego – katechetę gimnazjum rzeszowskiego, Wawrzyńca Handschuha – dyrektora gimnazjum tarnowskiego oraz Ludwika Petri – nauczyciela tego samego gimnazjum. Patrz też: A. Skórski, *Euzebiusz Czerkawski, jego życie i działalność pedagogiczna*, dz. cyt., s. 758-759.

¹⁵ K. Szmyd, *Twórcy nauk o wychowaniu w środowisku akademickim Lwowa (1860-1939)*, dz. cyt., s. 99.

¹⁶ E. Czerkawski w latach 1845-1871 pracował jako nauczyciel gimnazjalny oraz inspektor szkolny. Patrz także: W. Winclawski, *Słownik biograficzny socjologii*, dz. cyt., s. 118.

wedle własnego układu, opartego na powadze Cyserona i innych pisarzy i obznajmując młodzież z historią literatury, uzupełniając podany w podręczniku rys historii politycznej dodatkami z najświetniejszych dzieł źródłowych (...) lecz to się działo nie bez oporu ze strony przełożonych¹⁷.

Przytoczone wyżej słowa tego uczonego i reformatora mogą świadczyć zarówno o jego determinacji, jak i odwadze w walce o przywrócenie polskości w oświacie.

Euzebiusz Czerkawski znany jest także z prac nad projektem szczegółowej organizacji seminariów oraz jako autor projektu ustawy o polskim języku wykładowym¹⁸. Do jego niewątpliwych zasług dodać należy starania o powołanie Katedry Pedagogiki i Dydaktyki na Uniwersytecie w Krakowie i Lwowie, dążenie do utworzenia Katedry Historii Polski na Uniwersytecie Lwowskim, autorstwo ustaw szkolnych czy wreszcie wykształcenie grupy wybitnych pedagogów i filozofów, którzy interesowali się sprawami oświaty i pedagogiki¹⁹. Analizując dorobek tak zasłużonego lwowskiego nauczyciela, trzeba też powiedzieć, że poza działalnością reformatorską i polityczną interesowały go zagadnienia teorii wychowania, dydaktyki oraz metodyki nauczania, co ma odzwierciedlenie w jego publikacjach.

Lata jego praktyki pedagogicznej przypadły na okres Wiosny Ludów, w wyniku której do szkół wprowadzono język polski jako wykładowy. E. Czerkawski, jako gorący orędownik oświaty w języku polskim, był jednym z pierwszych, którzy wykładali swoje przedmioty po polsku, pomimo tego że, jak już wspomniano, z pochodzenia był Rusinem. Jednak kolejne postanowienia władz nakazywały zniesienie wprowadzonych w galicyjskich szkołach wykładow w języku polskim i przywrócenie języka niemieckiego, a sam E. Czerkawski skierowany został do komisji szkolnej jako inspektor zachodnich gimnazjów galicyjskich m.in. w Rze-

¹⁷ A. Skórski, *Euzebiusz Czerkawski, jego życie i działalność pedagogiczna*, dz. cyt., s. 691.

¹⁸ Por. E. Czerkawski, *Rozprawy i wnioski komisji powołanej w roku 1879 przez Galicyjską Radę Szkolną Krajową do zbadania sprawy reformy gimnazjów*, Lwów 1882.

¹⁹ E. Czerkawski wypromował m.in. Bolesława Limanowskiego, Bolesława Mańkowskiego, A. Skórskiego i innych.

szowie, Tarnowie, Sączu i Bochni²⁰. Działalność tę opisuje m.in. A. Skórski, który podaje, że sam E. Czerkawski zdawał sobie sprawę z tego, iż jego praca w charakterze inspektora mogła się wydawać nieco surowa, a nawet nieprzyjemna. Na usprawiedliwienie swego postępowania, dodaje dalej A. Skórski, stwierdzał, że było to spowodowane jedynie chęcią poprawy stanu ówczesnego szkolnictwa²¹.

Podejmując starania o przywrócenie polskiego języka wykładowego ten galicyjski reformator, jak określa to A. Skórski,

usiłował przede wszystkim swoje dydaktyczne propozycje doстроить do współczesnej sytuacji społeczeństwa galicyjskiego, które ze względów praktycznych nie mogło się jeszcze obyć bez języka niemieckiego²².

Także przyglądając się szkolnictwu szczebla elementarnego, zauważył, że uczniowie klas niższych powinni otrzymywać wiedzę tylko w języku polskim, natomiast w klasach wyższych język niemiecki jako wykładowy występować powinien w coraz mniejszym zakresie. Pomysły i projekty E. Czerkawskiego stopniowo uzyskiwały akceptację, a co za tym idzie, powstały nowe rozporządzenia ministerialne w tym zakresie. Przypomnijmy także, że równocześnie z pracami nad projektem dotyczącym języka wykładowego E. Czerkawski wykonywał też obowiązki inspektora, za które otrzymywał wyróżnienia i dowody uznania. Jego działalność spotkała się z uznaniem, a w latach 1853/54 otrzymał za pośrednictwem rządu krajowego w Krakowie od Ministerstwa aprobatę wszelkich wniosków dążących do poprawy sposobu nauczania²³. Został również upoważniony do samodzielnego wydawania gronom nauczycielskim wszelkich zaleceń dydaktycznych bez uprzedniego porozumiewania się z Wiedniem. Zatem zaufanie władz do E. Czerkawskiego podbudowane rzetelnie

²⁰ Por. W. Duszkiewicz, *Euzebiusz Czerkawski i jego poglądy na szkolnictwo średnie*, dz. cyt., s. 26.

²¹ Por. A. Skórski, *Euzebiusz Czerkawski, jego życie i działalność pedagogiczna*, dz. cyt., s. 754.

²² Tamże, s. 755.

²³ Por. tamże, s. 761.

wykonywaną przez niego pracą pozwoliło mu na dość swobodne działanie na rzecz polskiej oświaty. W roku 1855 został także mianowany rzeczywistym radcą szkolnym w lwowskim okręgu administracyjnym²⁴.

W roku 1852 powstał ważny projekt autorstwa E. Czerkawskiego *Wypisów* dla gimnazjów wyższych, zatwierdzony przez ministerstwo i wydany w postaci ośmiu tomów *Wypisów polskich*²⁵. Objął on także nadzór nad wszystkimi gimnazjami zachodnimi i pomimo tego, że pracę tę badacze jego dorobku oceniają jako sumienną, rzetelną i energiczną, doznał wielu upokorzeń w trakcie swej walki o słuszną sprawę²⁶. W wyniku nieporozumień, jakich był ofiarą, E. Czerkawski poprosił o inny zakres obowiązków. W 1862 roku pracował w bibliotece uniwersyteckiej we Lwowie, a w 1864 roku, opuściwszy Galicję, został inspektorem szkolnym Styrii i Karyntii²⁷.

Pod jego nieobecność w Galicji nastąpiły wielkie zmiany prowadzące do ukształtowania autonomii szkolnictwa. W 1867 roku sprawy edukacji przejęte zostały przez polskie władze oświatowe, a także, jak powszechnie wiadomo, powołano Radę Szkolną Krajową²⁸. E. Czerkawski powrócił do Galicji w 1868 roku i objął stanowisko inspektora szkół średnich. Jego dokonania z lat wcześniejszych, kiedy przedłożył Sejmowi Krajowemu elaborat komisji szkolnej w sprawie języka wykładowego czy praca w Komisji Edukacyjnej i Komisji Konstytucyjnej, zostały docenione. Dodatkowo E. Czerkawski był również referentem petycji dotyczącej wprowadzenia języka polskiego jako wykładowego na Uniwersytecie we Lwowie oraz wniosku o wprowadzenie języka polskiego jako wykładowego w tamtejszej Akademii Technicznej.

²⁴ Por. tamże.

²⁵ E. Czerkawski uzyskał w tym roku nominację na stałego inspektora z tytułem rzeczywistego rady szkolnego. Por. także: R. Dutkova, *Polityka szkolna w Galicji: między autonomią a centralizmem: (1861-1875)*, Kraków 1995, s. 85.

²⁶ Na ten temat znajdujemy informacje m.in. w pamiętnikach Kazimierza Chłędowskiego, por.: K. Chłędowski *Pamiętniki. Galicja (1843-1880)*, Warszawa 2006, s. 84-85.

²⁷ Por. R. Dutkova, *Polityka szkolna w Galicji: między autonomią a centralizmem: (1861-1875)*, dz. cyt., s. 85.

²⁸ Por. tamże, s. 65; „Szkola” 1868, t. 1, s. 140; „Gazeta Lwowska”, 25 I 1868.

Do jego starań na rzecz polskiej oświaty dodać należy także stwarzanie projektu szczegółowej organizacji seminariów oraz wniosku o nadzorach szkolnych. W. Duszkiewicz podaje, że E. Czerkawski zabiegał o podzielenie kraju na dwanaście okręgów szkolnych, a w każdym z nich planował wyznaczyć wyższy nadzór, nad którym pieczę mieliby odpowiednio wykształceni pedagogicznie fachowcy. Wniosek ten jednak, niestety, nie doczekał się realizacji z powodu oporu posłów włościańskich²⁹.

Nie należy też zapominać o aktywności E. Czerkawskiego w szeregach Rady Szkolnej Krajowej. Wysuwał on bowiem wiele wniosków i uwag związanych ze szkolnictwem ludowym i średnim, mając na uwadze uzyskaną przez Galicję autonomię. Za jego sprawą Rada Szkolna Krajowa wystosowała do dyrekcji wszystkich gimnazjów i szkół realnych okólnik, który występował przeciwko używaniu książek niepolecanych przez władze. E. Czerkawskiemu, w pewnej mierze, należy zawdzięczać stopniowe wprowadzenie nauki historii ojczystej. To dzięki niemu Bernard Kalicki³⁰, znany ówczesnie popularyzator dziejów Polski, otrzymał pozwolenie na wykłady historii Polski jako przedmiotu nadobowiązkowego.

Ponadto E. Czerkawski brał także udział w pracach koordynowanych przez Wacława Zaleskiego³¹, a dotyczących unarodowienia szkolnictwa, a następnie skorzystał z szansy danej mu przez

²⁹ Por. W. Duszkiewicz, *Euzebiusz Czerkawski i jego poglądy na szkolnictwo średnie*, dz. cyt., s. 30.

³⁰ Bernard Kalicki (1840-1884) – historyk, publicysta, od 1862 roku red. naczelny społeczno-kulturalno-oświatowego czasopisma „Dzwonek” ukazującego się we Lwowie w latach 1859-1872. Autor takich prac, jak: *Zarysy historyczne*, Lwów 1869, *Bogusław Radziwiłł, koniuszy litewski: szkic historyczny*, „Czas” 1878, *Dzieje Polski do czytania w chatach i szkołkach wiejskich*, Wyd. 2 Lwów 1869. Por. także: A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. IX s. 150; *Polski Słownik Biograficzny*, t. 11, s. 445.

³¹ Wacław Zaleski (1799-1849) – herbu Dołęga, pseudonim Wacław z Oleska. Był urzędnikiem, poetą i folklorystą. Pełnił funkcję ostatniego gubernatora Galicji (w latach 1848-1849), a jednocześnie był pierwszym Polakiem na tym stanowisku. Wykładowca Uniwersytetu Lwowskiego z zakresu geometrii praktycznej. Por. także: Z. Fras, *Galicja*, Wrocław 1999, s. 24; S. Górzyński, *Arystokracja polska w Galicji. Studium heraldyczno-genealogiczne*, Warszawa 2009, s. 400-401; K. Ostaszewski-Barański, *Wacław Michał Zaleski (1799-1849)*, *Zarys biograficzny*, Lwów 1921.

Agenora Gołuchowskiego³² w sprawie reformy gimnazjów. Zdaniem Włodzimierza Winclawskiego był on inspektorem szkolnym posiadającym wysokie kwalifikacje, wymagającym a jednocześnie surowym³³. Renata Dutkova natomiast podaje, że równolegle z tą działalnością nadzorującą podjął współpracę z A. Gołuchowskim nad wywalczeniem praw dla języka polskiego³⁴. W Sejmie oraz Radzie Państwa był natomiast zwolennikiem jak największej autonomii Rady Szkolnej Krajowej, a swoimi wystąpieniami zyskał sobie uznanie społeczeństwa.

W 1873 roku do Sejmu wpłynęła interpelacja o język urzędowy, a złożona m.in. przez E. Czerkawskiego, będącego już profesorem zwyczajnym filozofii i pedagogiki w Uniwersytecie we Lwowie³⁵. W tekście interpelacji czytamy:

Rozp. minist. z 5 czerwca 1869 zaprowadzony został język polski w wewnętrznej służbie wszystkich urzędów cywilnych itd. z wyjątkiem Uniwersytetu Lwowskiego, w którym i nadal, jak przedem, pozostał język urzędowy niemiecki (...). Jest to niezawodnie nieprawidłowość, która niczym, nawet pozornie nie da się usprawiedliwić, a obraża uczucia narodowe, uwłacza prawom tyle razy krajowi poręczonym³⁶.

Jednak pomimo starań zarówno E. Czerkawskiego, jak i środowiska z nim związanego, język polski jako urzędowy na Uniwersytecie we Lwowie wprowadzony został jednak dopiero w 1879 roku³⁷.

³² Agenor Gołuchowski (1812-1875) – polityk i mąż stanu, były namiestnik Galicji, mianowany przez cesarza Franciszka Józefa ministrem spraw wewnętrznych, a następnie ministrem stanu w Wiedniu. Mówiono o nim „biurokrata z usposobienia, konserwatysta z przekonań”. Trzykrotny namiestnik Galicji. Był autorem tekstu aktu prawnego – dyplomu październikowego. Jako austriacki minister spraw wewnętrznych od 1859 roku rugował wpływy biurokracji niemieckiej, uzyskał częściowe uprawnienia dla języka polskiego w sądach i urzędach.

³³ Por. W. Winclawski, *Słownik biograficzny socjologii*, dz. cyt., s. 118. Pisze o tym także K. Chłędowski w pracy pt. *Pamiętniki. Galicja (1843-1880)*, dz. cyt.

³⁴ Por. R. Dutkova, *Polityka szkolna w Galicji: między autonomią a centralizmem: (1861-1875)*, dz. cyt., s. 85.

³⁵ Por. W. Duszakiewicz, *Euzebiusz Czerkawski i jego poglądy na szkolnictwo średnie*, dz. cyt., s. 31.

³⁶ L. Finkel, S. Starzyński, *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*, Lwów 1898, s. 62.

³⁷ Por. W. Szulakiewicz, *Dziedzictwo naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*

Do starań E. Czerkawskiego o przywrócenie polskości zaliczyć należy również jego wnioski w sprawie utworzenia wydziałów i katedr niezwykle ważnych dla Polaków. W 1873 roku E. Czerkawski przedstawił wniosek do Sejmu o utworzenie Wydziału Lekarskiego na Uniwersytecie we Lwowie, a także starał się o wprowadzenie historii prawa polskiego na tamtejszej uczelni³⁸. Wniosek rozpatrzono pozytywnie i został uchwalony. Kilka lat później – w 1881 roku – została także powołana Katedra Historii Polski. E. Czerkawski w związku z tym wydarzeniem w krótkiej mowie uzasadnił, że ziemie dawnej Rzeczypospolitej są najodpowiedniejszym miejscem ku temu, aby odbywały się tam wykłady z historii Polski³⁹. Kolejny raz poprzez swoją postawę i zdecydowane stanowisko dał się poznać jako zwolennik i propagator polskiej oświaty.

i Uniwersytetu Lwowskiego okresu autonomii galicyjskiej. Mistrzowie i seminaria naukowe, dz. cyt., s. 89.

³⁸ Por. L. Finkel, S. Starzyński, *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*, dz. cyt., s. 67.

³⁹ Por. tamże, s. 64.